

ISSN 2518-1467 (Online),
ISSN 1991-3494 (Print)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Ш Ы С Ы

ВЕСТНИК

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

THE BULLETIN

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

PUBLISHED SINCE 1944

5

SEPTEMBER – OCTOBER 2020

ALMATY, NAS RK

NAS RK is pleased to announce that Bulletin of NAS RK scientific journal has been accepted for indexing in the Emerging Sources Citation Index, a new edition of Web of Science. Content in this index is under consideration by Clarivate Analytics to be accepted in the Science Citation Index Expanded, the Social Sciences Citation Index, and the Arts & Humanities Citation Index. The quality and depth of content Web of Science offers to researchers, authors, publishers, and institutions sets it apart from other research databases. The inclusion of Bulletin of NAS RK in the Emerging Sources Citation Index demonstrates our dedication to providing the most relevant and influential multidiscipline content to our community.

Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы "ҚР ҰҒА Хабаршысы" ғылыми журналының Web of Science-тің жаңаланған нұсқасы Emerging Sources Citation Index-те индекстелуге қабылданғанын хабарлайды. Бұл индекстелу барысында Clarivate Analytics компаниясы журналды одан әрі the Science Citation Index Expanded, the Social Sciences Citation Index және the Arts & Humanities Citation Index-ке қабылдау мәселесін қарастыруда. Web of Science зерттеушілер, авторлар, баспашылар мен мекемелерге контент тереңдігі мен сапасын ұсынады. ҚР ҰҒА Хабаршысының Emerging Sources Citation Index-ке енуі біздің қоғамдастық үшін ең өзекті және беделді мультидисциплинарлы контентке адалдығымызды білдіреді.

НАН РК сообщает, что научный журнал «Вестник НАН РК» был принят для индексирования в Emerging Sources Citation Index, обновленной версии Web of Science. Содержание в этом индексировании находится в стадии рассмотрения компанией Clarivate Analytics для дальнейшего принятия журнала в the Science Citation Index Expanded, the Social Sciences Citation Index и the Arts & Humanities Citation Index. Web of Science предлагает качество и глубину контента для исследователей, авторов, издателей и учреждений. Включение Вестника НАН РК в Emerging Sources Citation Index демонстрирует нашу приверженность к наиболее актуальному и влиятельному мультидисциплинарному контенту для нашего сообщества.

Б а с р е д а к т о р ы

х.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі

М.Ж. Жұрынов

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

Абиев Р.Ш. проф. (Ресей)
Абылкасымова А.Е. проф., академик (Қазақстан)
Аврамов К.В. проф. (Украина)
Аппель Юрген проф. (Германия)
Баймұқанов Д.А. проф., академик (Қазақстан)
Баймұратов У.Б. проф., академик (Қазақстан)
Байтанаев Б.А. проф., академик (Қазақстан)
Байтулин И.О. проф., академик (Қазақстан)
Банас Иозеф проф. (Польша)
Берсимбаев Р.И. проф., академик (Қазақстан)
Велесько С. проф. (Германия)
Велихов Е.П. проф., РҒА академигі (Ресей)
Кабульдинов З.Е. проф. (Қазақстан)
Қажыбек Е.З. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Қалимолдаев М.Н. проф., академик (Қазақстан), бас ред. орынбасары
Қамзабекұлы Д. проф., академик (Қазақстан)
Қойгелдиев М.К. проф., академик (Қазақстан)
Лупашку Ф. проф., корр.-мүшесі (Молдова)
Мохд Хасан Селамат проф. (Малайзия)
Новак Изабелла проф. (Польша)
Огарь Н.П. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Полещук О.Х. проф. (Ресей)
Поняев А.И. проф. (Ресей)
Сагиян А.С. проф., академик (Армения)
Таймагамбетов Ж.К. проф., академик (Қазақстан)
Хрипунов Г.С. проф. (Украина)
Шәукенова З.К. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Юлдашбаев Ю.А. проф., РҒА академигі (Ресей)
Якубова М.М. проф., академик (Тәжікстан)

«Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Хабаршысы».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print)

Меншіктенуші: «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы»РҚБ (Алматы қ.).

Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Ақпарат комитетінде 12.02.2018 ж. берілген № 16895-Ж мерзімдік басылым тіркеуіне қойылу туралы куәлік.

Тақырыптық бағыты: *іргелі ғылымдар саласындағы жаңа жетістіктер нәтижелерін жария ету.*

Мерзімділігі: жылына 6 рет.

Тиражы: 2000 дана.

Редакцияның мекенжайы: 050010, Алматы қ., Шевченко көш., 28, 219 бөл., 220, тел.: 272-13-19, 272-13-18,
<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы, 2020

Типографияның мекенжайы: «NurNaz GRACE», Алматы қ., Рысқұлов көш., 103.

Г л а в н ы й р е д а к т о р
д.х.н., проф. академик НАН РК
М.Ж. Журинов

Р е д а к ц и о н н а я к о л л е г и я:

Абиев Р.Ш. проф. (Россия)
Абылкасымова А.Е. проф., академик (Казахстан)
Аврамов К.В. проф. (Украина)
Апель Юрген проф. (Германия)
Баймуканов Д.А. проф., академик (Казахстан)
Баймуратов У.Б. проф., академик (Казахстан)
Байтанаев Б.А. проф., академик (Казахстан)
Байтулин И.О. проф., академик (Казахстан)
Банас Иозеф проф. (Польша)
Берсимбаев Р.И. проф., академик (Казахстан)
Велесько С. проф. (Германия)
Велихов Е.П. проф., академик РАН (Россия)
Кабульдинов З.Е. проф. (Казахстан)
Кажыбек Е.З. проф., чл.-корр. (Казахстан)
Калимолдаев М.Н. академик (Казахстан), зам. гл. ред.
Камзабекулы Д. проф., академик (Казахстан)
Койгельдиев М.К. проф., академик (Казахстан)
Лунашку Ф. проф., чл.-корр. (Молдова)
Мохд Хасан Селамат проф. (Малайзия)
Новак Изабелла проф. (Польша)
Огарь Н.П. проф., чл.-корр. (Казахстан)
Полещук О.Х. проф. (Россия)
Поняев А.И. проф. (Россия)
Сагьян А.С. проф., академик (Армения)
Таймагамбетов Ж.К. проф., академик (Казахстан)
Хрипунов Г.С. проф. (Украина)
Шаукенова З.К. проф., чл.-корр. (Казахстан)
Юлдашбаев Ю.А. проф., академик РАН (Россия)
Якубова М.М. проф., академик (Таджикистан)

«Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print)

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы).

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации Министерства информации и коммуникаций и Республики Казахстан № **16895-Ж**, выданное 12.02.2018 г.

Тематическая направленность: *публикация результатов новых достижений в области фундаментальных наук.*

Периодичность: 6 раз в год.

Тираж: 2000 экземпляров.

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18.

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2020

Адрес типографии: «NurNazGRACE», г. Алматы, ул. Рыскулова, 103.

E d i t o r i n c h i e f

doctor of chemistry, professor, academician of NAS RK

M.Zh. Zhurinov

E d i t o r i a l b o a r d:

Abiyev R.Sh. prof. (Russia)
Abylkasymova A.E. prof., academician (Kazakhstan)
Avramov K.V. prof. (Ukraine)
Appel Jurgen, prof. (Germany)
Baimukanov D.A. prof., academician (Kazakhstan)
Baimuratov U.B. prof., academician (Kazakhstan)
Baitanaev B.A. prof., academician (Kazakhstan)
Baitullin I.O. prof., academician (Kazakhstan)
Joseph Banas, prof. (Poland)
Bersimbayev R.I. prof., academician (Kazakhstan)
Velesco S., prof. (Germany)
Velikhov Ye.P. prof., academician of RAS (Russia)
Kabuldinov Z.E. prof. (Kazakhstan)
Kazhybek E.Z. prof., corr. member. (Kazakhstan)
Kalimoldayev M.N. prof., academician (Kazakhstan), deputy editor in chief
Kamzabekuly D. prof., academician (Kazakhstan)
Koigeldiev M.K. prof., academician (Kazakhstan)
Lupashku F. prof., corr. member (Moldova)
Mohd Hassan Selamat, prof. (Malaysia)
Nowak Isabella, prof. (Poland)
Ogar N.P. prof., corr. member (Kazakhstan)
Poleshchuk O.Kh. prof. (Russia)
Ponyaev A.I. prof. (Russia)
Sagiyani A.S. prof., academician (Armenia)
Tajmagambetov Zh.K. prof., academician (Kazakhstan)
Khripunov G.S. prof. (Ukraine)
Shaukenova Z.K. prof., corr. member. (Kazakhstan)
Yuldashbayev Y.A., prof., academician of RAS (Russia)
Yakubova M.M. prof., academician (Tadjikistan)

Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print)

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty).

The certificate of registration of a periodical printed publication in the Committee of information of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan No. **16895-Ж**, issued on 12.02.2018.

Thematic focus: *publication of the results of new achievements in the field of basic sciences.*

Periodicity: 6 times a year.

Circulation: 2000 copies.

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2020

Address of printing house: «NurNaz GRACE», 103, Ryskulov str, Almaty.

UDC 7.067

А. М. Әділ¹, Н. Л. Сейтахметова²

¹Т. Жургенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан;

²Ұлттық ғылым академиясы, Алматы, Қазақстан.

E-mail: alua.muslim@gmail.com, nseytakhmetova@bk.ru

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ СӘУЛЕТ ӨНЕРІНЕ ДИЗАЙН МЕН МОНУМЕНТАЛДЫ КЕСКІНДЕМЕНИҢ ӘСЕРІ

Аннотация. Тәуелсіз Қазақстан Республикасы өмірінің барлық саласында болған терең өзгерістер көркем мәдениеттің жалпы көрінісіндегі бейнелеу өнерінің рөлін ұғынумен байланысты бірқатар жаңа міндеттерді алға тартады. Ол осы жағдайда принципті жаңа мәртебеге ие болады, «мемлекет-өнер-қоғам» біртұтас жүйесі қалыптасады. Соның салдарынан қазіргі қоғамда болып жатқан процестерді бейнелейтін және көрсететін жаңа көркем шығармалар пайда болады. Тарих сын-қатерлеріне шығармашылық жауап тек орталықтарда, ірі қалаларда, Солтүстік және Оңтүстік астаналарда ғана емес, сондай-ақ өңірлерде құрылады, әр кезеңнің өзіндік ерекшелігі анықталады. Алдымен Орталық Азия елдерінің ежелгі ескерткіштеріндегі және этномәдени негізгі нышандардағы монументалды кескіндеме орны анықталады. Содан кейін біздің еліміздің ХХ ғасырдағы ұлттық нышандары Қазақстанның монументалист-суретшілерінің шығармаларын талдау арқылы ашылады. Осыған байланысты ұлттық мектеп этномәдени құндылықтарға қызығушылық танытады. Оның дамуында Ежелгі түркі мәдениетінің рөлі зерттеледі. Бұл мақалада көптеген әдебиеттерді қарастырудан Еуразия өркениетінің монументалды сәндік өнерге әсері анықталады. Бұл уақытта колөнер қарқынды өсіп келеді және монументалды өнер де өз кезегіне жетеді. Монументалды өнердің дамуы кеңес кезеңінен бастап зерттеледі. Монументалды өнер дамуының алғашқы тарихи-мәдени басталуы анықталады. Ежелгі кезең де, кеңестік кезеңнен кейінгі кезең де, барлық уақытта да, Жаңа уақытта да монументалды-сәндік өнер сәулет құрылысымен байланысты. Бұл оның маңызды бөліктерінің бірі. Тарихымыздың әрбір кезеңіне көптеген этикалық және мағыналық ерекшеліктер тән, біздің шынайы мәдениетіміз туралы түсінік болу үшін шынайы ақпаратты зерттеу және пайдалану қажет. Біздің ата-бабаларымыздың дәстүрлі материалдық және рухани мәдениеті әр түрлі аспектілерде қызықты және мазмұнға барабар, нақты берілуге тиіс. Қазақтың дәстүрлі мәдениетін зерттеу ғана емес, насихаттау қажет. Бұл мақалада біз өзіміздің ұлттық бірегейлігімізді сақтауға деген ұмтылысымыздың ХХ-XXI ғасырлар тоғысындағы Қазақстанның монументалды өнеріне қалай әсер еткеніне талдау жасағымыз келеді. Қазақстанның заманауи монументалды-сәндік өнері әртүрлі түрлердің, жанрлар мен стильдердің бірігуімен сипатталады. Заманауи монументалистер ұлттық дүниетаным негізінде кәсіби шығармашылық палитрасын кеңейтеді. Ұлттық өнердің өнертанулық интерпретациясы Қазақстанның мәдениеті мен өнерін түрлендіретін және қоректендіретін константаларды түсінуге ықпал етуге бағытталған: бұл өмір энергиясын бейнелейтін түркі құдайының бейнелері, табиғи апаттар мен алғашқы элементтер (су, от, балшық, өмір ағашы), қазақ рулық белгілері (тамгалар). ХХ ғасырдың монументалды өнеріндегі дәстүрлі ұлттық этномәдениеттің символикасы Қазақстанның көптеген монументалистерінің жұмыстарында айқын көрінеді. Өз шығармаларында олар ежелгі түркі әлемінің бейнелерін символика мен метафораның тілі арқылы жиі береді. Біз бұл мақалада дизайн өнері мен монументалды кескіндеме өнерінің қазіргі заманғы қазақстандық архитектурадағы өзара іс-қимылын ашып көрсетеміз.

Кілттік сөздер: бейнелеу өнері, көркем мәдениет, монументалды кескіндеме, этномәдени нышандар, ұлттық рәміздер, монументалды өнер, этномәдени құндылықтар, сәндік өнер, сәулет, ұлттық бірегейлік.

Тақырыптың өзектілігі. 1920 жылдары дизайн арнайы оқу орындарының ашылуымен жасалды. Ғимараттар заманауи сәулет стилінде салынған, мысалы, Астанада британдық сәулетші Норман Фостер жобалаған «Бейбітшілік және келісім сарайы», «Хан Шатыр» ойын-сауық орталығы. «Бейбітшілік және келісім сарайының» маңызды ерекшелігі алтын қатынас қағидатына сәйкес құрылған. Интерьерлері күрең-алтын түстес, заманауи құрылғылармен жабдықталған. «Бейбітшілік және келісім сарайы» түрлі мәдениеттер, дәстүрлер мен ұлттардың өкілдері

бейбітшілік, береке мен келісімде өмір сүретін біздің еліміздің- Қазақстан Республикасының рухын бейнелейді.

Суретшінің жұмысы әр түрлі бағытта дамиды, екі негізгі бағыт. Біріншіден, сурет салу, модельдеу немесе белгілі бір нысандар мен қоршаған орта құбылыстарын жасауға ұмтылу. Екіншіден, арман мен қиялдан туындайтын негіздер, олар табиғатта жоқ.

Егер олардың пішіндерінің бірінде шеңбер болса, екіншісінде шаршы, тіктөртбұрыш болады; олар доп пен цилиндр, тіпті конус және қарапайым пішіндер болуы мүмкін. Мысалы, шеңбер айға, сфералық пішінге, конус-жабайы гүлдерге ұқсайды. «Композиция» сөзінің мағынасы құрастыру, қосу, байланыстыру, құру, құрылымдау дегенді білдіреді. Операцияның үш негізгі түрі бар: фронтальды, көлемді және терең-кеңістіктік. Бұл бөлім шартты болып табылады, өйткені біз әртүрлі композицияларды біріктірумен айналысамыз. Мысалы, фронтальды және үш өлшемді композициялар кеңістіктік композицияның бөлігі болып табылады. Бұл композиция жабық фронтальды бетінен қалыптасады және сонымен бірге кеңістіктік ортаның ажырамас бөлігі болып табылады.

Монументалды кескіндеме қазіргі орыс өнерінің тарихында ерекше орын алады. Ол маңызды идеологиялық функцияны, архитектураның стилистикалық жүйесін, интерьердегі кеңістіктік ойды орындайды, сонымен қатар бейнелеу өнері саласында көркем тілдің қалыптасуына ықпал етеді. Нәтижесінде дизайнның ішкі көріністері кеңістікті бірегей жеке типологиялық жүйеге негізделген тақырыптарды қамтитын сәулеттік құрылымның көркемдік құралдарымен безендіру жүйелеріне айналады. Осыған байланысты мемлекет монументалды және сәндік жобалардың тапсырыс берушісі болды. 1980 жылдардың екінші жартысынан бастап кейбір картиналар түбегейлі өзгерістерге ұшырады. Отандық өнер принципі қазіргі заманғы өнердің көркемдік процесстеріне белсенді қатысып, жаңа талаптарға жауап бере бастайды. Монументалды өнердегі жаңа жағдайларға сәйкес, сондай-ақ 1990 жылы басталған салыстырмалы кезеңнен кейін монументалды жобалардың саны жылдан жылға артып, объектілердің ауқымды шеңберін құрайды [1].

Тегіс композицияның ерекшелігі адамға байланысты екі бағытта болады, олар пішін элементтерін бір тегіс жазықтықта бөліп, қалыптастырады: тік, көлденең және көрнекті бейнелер, жұмсақ маталар, сәнді кілемдер, ғимараттардың қасбеттері, олар кішкентай пішінімен және көрсетілген элементтердің қасбетте орналасуымен ерекшеленеді. Осылайша, ол пластикалық табиғаты бойынша тегіс композицияға жақын. Бірақ оған қатысты олар тек құрылымды немесе рельефті жазықтықтардан ғана емес, сонымен қатар тереңдігі немесе жоспары бойынша бөлінген элементтерден де жасалады. Бұл элементтер алға қарай жылжиды, артқы фронтальды жазықтықтан бөлініп, оларды бір-бірінен белгілі бір қашықтықта орналастырады. Олар бедерлі емес, кеңістіктік формалар ретінде қарастырылады. Сәулеттік композиция фронтальды жазықтықтың келесі бетіне қатысты өлшемді нақты көрсетеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу әдістемесі материалистік немесе идеалистік монизмнен босатылған және барлық әлеуметтік құбылыстардың плюралистік, көп сызықты өзара тәуелділігіне негізделген диалектикалық әдіске негізделген. Сондай-ақ, біз Платон, Аристотель, Әбу Насыр Әл-Фараби және әлемдік философияның басқа да классиктерінің антропология және білім беру мәселелері бойынша негізгі идеяларын ескеретін әлемдік философиялық мұрадағы білімнің қалыптасуы мен дамуын зерттеуде диалектикалық өзара тәуелділік пен әдістердің әрекеттесу әдісін қолдандық: теориялық және эмпирикалық, тарихи және логикалық, индукция және шегеру. Сондай-ақ, батыс елдерінің гуманитарлық ғылымдарында бұрыннан сыналған және негізделген құрылымдық-функционалдық талдау әдісі қолданылды [2, 6 б.].

Композицияны құру кезінде маңызды элементтердің санын есте ұстаған жөн. Біріншіден, бұл пішін конфигурациясы болады. Басқаша айтқанда, ол геометриялық түрді элементтердің бірлескен орналасуымен әр түрлі салыстырудан өтіп, анық көре бастайды. Осыған сүйене отырып, салыстыру композицияның экспрессивті ерекшелігі болып табылады. Екіншіден, композицияның ырғақты құрылымы ең маңызды шартты түрде болады. Бұл жағдайда композиттік құрылғының бір-біріне сәйкестігі кеңістіктік жалпақ элементтерді қашықтықтан жылжыту арқылы жүзеге асырылады және бірнеше толқындық топтардың пайда болуына ықпал етеді. Олардың арасында қарапайым немесе күрделі композиция пайда болады. Үшіншіден, элементтерді графоπλαстикалық модельдеудің ерекшелігі көрінеді. Бұл ең алдымен композицияның тұтастығын анықтайды. Алайда, кейде бұл жалғыз көріністің себебі болуы мүмкін. Композицияда пластикалық әртүрлілікке қол жеткізу қажеттілігі бар. Олардың артық болуына байланысты композиция бұзылып, өзгереді. Сондықтан композицияны құрудың басты ерекшелігі элементтердің өзара алмастырылуын анықтау болып табылады [3, 17 б.].

Ғылыми нәтижелері. Көлемдік композиция барлық жағынан қабылданатын жабық бетке ие. Ең бастысы, көлемді композиция әрқашан қоршаған ортамен өзара әрекеттесетінін ұмытпаңыз. Қоршаған орта жеке композицияның экспрессивтілігін төмендетуі мүмкін. Сәулет композицияларындағы даму тереңдікке сәйкес келеді. Композициялардың табиғаты әртүрлі элементтердің өздерінің пластикалық қасиеттеріне байланысты терең орналасуымен шектеледі, яғни олар сызықты, сонымен қатар жалпақ және үш өлшемді. Композиция әр жағынан қабылданады, бірақ соған қарамастан оны бір немесе екі жағынан қабылдауға тырысады. Көрермендер әдетте үш өлшемді формадан тыс болады. Кеңістіктік композиция көлемді композицияға қарағанда күрделі жоспарлау шешіміне ие. Ол кеңістіктің геометриялық пішіндеріндегі элементтердің кең спектрмен ерекшеленеді, жалпы негізгі типтерде ерекшеленеді; содан кейін текше, екінші цилиндр және пирамида; олар композицияның статикалық немесе динамикалық сипаттамаларын орналасуымен көрсетеді-кеңістіктегі әртүрлі пластикалық формалар күрт үйлеседі. Осындай ерекшеліктерді дұрыс шешкен кезде композицияны құрудың айтарлықтай экспрессивтілігіне қол жеткізуге болады. Алайда, олардың қасиеттері әртүрлі нысандарға сәйкес күрделі болуы мүмкін және үш өлшемді құрамдағы әртүрлі элементтердің едәуір мөлшерін реттей алады. Оның бұл қызметті жеңуіне кеңістіктік жоспарлауды басым ұйымдастыру және пластикалық элементтермен қатар аралас сипат әсер етті [4].

Композицияның материалдық элементтері артық анықталады, олардың арасында қалғаны да бар. Құрылыста композицияның бұл негізгі түрін барлық жерде қолдануға болады: көше бөліктері, аймақтық аймақтар, тұрғын үйлер. Оның айрықша қасиеті терең кеңістіктегі әртүрлі пластикалық формаларды әртүрлі қырлармен қосу арқылы анықталады. Ұзындық өлшемдері кеңістіктік тереңдіктің еніне қатысты анықталады. Ең маңызды композициялық ерекшелігі-терең көркемдік. Кеңістіктің масштабты сипаттамасына және оның шексіз және шектеулі таралуына байланысты мәліметтерді нақтылау іс жүзінде негізделген [5].

Ашықтық он сыртқы кеңістікке тән. Үш негізгі түрі бар: осьтік, радиалды және центрлік. Жоспарлау түрлерін кеңістіктік элементтердің орналасуын жоспарлаудың күрделі жүйесін қалыптастыру үшін біріктіруге болады. Терең кеңістіктік жоспарлауды ұйымдастырудың маңызды аспектісі оның композициялық орталығын қалыптастыру болып табылады. Бұл оның орталық кеңістіктік композицияның екінші сатысының элементтеріне қатысты негізгі ұстанымымен анықталады, онда жеке аймақтар бір-біріне еркін орналасады. Себебі, бұл құрылымдардың өзіндік ерекше, айқын пластикалық сипаты бар. Кеңістіктің тереңдігін анықтау үшін көбінесе оның бастапқы және соңғы шекараларын белгілеу жеткіліксіз. Кеңістікті шектейтін жазықтықтардың тік шығуы-олардың арасындағы аралықтары бар пиластер немесе канаттар түріндегі аралық органдар, сондай-ақ олардың саны бойынша, олардың кеңістіктегі нақты есебі қамтамасыз етіледі. Оны сыртқы көлемге ұқсас қажетті графикалық және пластикалық модельдеуге ұшыратуға болады. Мұндай модельдеу текстураланған және рельефті өңдеу арқылы жүзеге асырылады. Әрине, олар құралдарды біріктіруді және күрделі кеңістіктік композицияны құруды қажет етеді. Сонымен қатар, осы заңдарды білу кәсіби дайындықты қамтамасыз етеді, онсыз кәсіби жұмыс істеу мүмкін емес [6, 64 б.].

Мұсылман әлемі әртүрлі ұлт өкілдері өмір сүрген, оқыған және философиялаған үлкен коммуникативті білім беру кеңістігі болғанын бәрі біледі.

Табиғи және жасанды жарықпен жарықтандырылған формалардың пластикалық қасиеттерін ашуда Жарық үлкен маңызға ие. Табиғи жарық жарықтық деңгейіне бөлінеді. Сондықтан оның пластикалық табиғатын анықтау үшін қосымша пластикалық құралдар қолданылады. Бұл фрагменттер, пішін қырлары, бұрыштар, контр-рельефті профильдер, «ойықтар», ою-өрнектің іздері және т.б. Бұл ерекшелікті жарықтандырылған аймақты дамыту кезінде де ескеру қажет. Ондағы рельефті терең және үлкен етіп жасау керек, оны графикадағыдай емес, бос жерлер мен кара дақтармен нақты қабылдау керек. Таралған жарық оның фонында көрінетін пішін схемасын жақсы анықтайды. Оның қалыптастыру қасиеттері ерекше. Мұндай жарықтандыру кезінде көлденең пластик тігінен қарама-қарсы көрінеді; рельеф 3-7 см тереңдікте жақсы қабылданады; форманың біркелкі емес өтуімен салыстырғанда өткір сынықтар бар; тік рельефтің тереңдігі оны қабылдауға аз әсер етеді; үлкен пластикке қарама-қарсы; цилиндрлік пішін қараңғы жазықтықта емес, ашық түстердің фонында көрінеді. Негізінде, ол табиғи жарық сияқты қасиеттерге ие. Ерекшелігі-пластикалық композициялар жасаудағы ең кең көркемдік мүмкіндіктер мен формалардың әртүрлілігі. Екіншісі-мөлдір экрандар немесе көзілдіріктер арқылы өтеді, олар ашылмайды, бірақ әдетте аймақтың үстіне жұмсақ жарық жасайды. Үшіншісі фондық жазықтыққа

бағытталған және жарықтан көлеңкеге біркелкі ауысумен сипатталды. Бұл жарықтың бір түрі-контурлық жарық, ол фондық бетте де көрінеді, бірақ оның экрандау схемасын нақты анықтайды. Жарықтың жасанды формасы кейде әртүрлі геометриялық пішіндерге ие. Оны бөлуге болады: нүктелік, сызықтық, жалпақ, үш өлшемді және кеңістіктік. Біріншісі-жеке қыздыру шамдарын жою. Екіншісі-флуоресцентті лампалар және газ жарығы, неон түтіктері. Үшіншісі-ұшақты толтыратын ашық шам. Төртінші-жабық жарықтың көлемі. Жеке жарық элементтері түріндегі кеңістіктік жарықтың формасы кеңістікке қосылған көздермен жүзеге асырылады [7, 11 б.].

Жасанды жарықтандыру табиғатта пластикалық болып табылады және оның «күндізгі» формасын анықтай алады: нақты екпелер ерекшеленуі мүмкін тегіс, көлемді және кеңістіктік. Ол бұл пішінді көрнекті түрде өзгерте алады, оған қатысты жаңа, кейде «теріс» пластикалық әсерлер жасайды.

Тұрғын үй интерьерін жобалаудың ерекше күрделілігі жобалық тапсырманы шығармашылық процесс ретінде қалыптастыру сатысында жатыр. Интерьер дизайнын ұйымдастырудың алғашқы заманауи тенденциялары функционалдылық стилінде кеңінен қолданылады. Функционализм- бұл стиль интерьерге тікелей қол жетімділік дамыды және көптеген жылдар бойы дизайнның барлық саласында үстемдік етті. Функционализмнің негізгі идеясы- бұл функция формадан асып түседі. «Пішін функциямен анықталады», - деп тұжырымдады Луис Салливан. Ал ұлы дизайнер Фрэнк Ллойд Райт былай деп жазды: «пішін мен функция бірдей». Француз дизайнері және сәулетшісі Ле Корбусье Еуропадағы функционализмнің негізін қалаушы болды. Корбусьердің айтуынша, формалар адамның қажеттіліктеріне байланысты өзгеруі керек [8, 710 б.].

Нұр-Сұлтан қаласында ол «Бейбітшілік және келісім сарайы» дизайнының функционализм тұжырымдамасына сәйкес келеді, оның нысаны адамның интерьер дизайнына қажеттіліктеріне байланысты өзгереді. Бұл архитектуралық құрылымның интерьері іс-шараның, концерттің, саяси диалогтардың, симпозиумдардың, конференциялардың және т.б. мақсатына байланысты түбегейлі өзгереді. Жұмыстың табиғи және демократиялық формалары мен принциптері, кез-келген әлеуметтік қабатқа бағдарланудың болмауы функционализмнің халықаралық стильге айналуына әкелді. Бүгінгі таңда «функционализм»термині біздің еліміздегі интерьер сипаттамаларында жиі кездеседі. Бұл дұрыс, өйткені функционализм элементтері көбінесе басқа стильдердің элементтерімен оңай және органикалық түрде үйлеседі және олар қарсы емес. Ел астанасының мәдени нысандары-заманауи талаптарға жауап беретін көпфункционалды ғимараттар. Қазіргі интерьер дизайнында конструктивизм барлық жерде кездеседі.

Бұл, әсіресе, Нұр-Сұлтан қаласының ғимараттарында: «Бейбітшілік және келісім сарайы» биік дуалмен үйлесім, Хан Шатыр, «Қазақстан» ОДК Тәуелсіздік Сарой, ішінара «Балет және Опера театры» классика мен конструктивизмді, ал әрбір бағыт заманауи дизайнда үйлесім тапқан [9, 132 б.]. «Қазақстан» орталық концерт залын Еуропаның бірінші қатарының сәулетшісі Монфредо Николетти жобалаған. Бұл залды жасау кезінде табиғи, таза материалдар пайдаланылды. Ғимарат ішінде де, сыртында да арнайы ағашпен қоршалған, сондықтан барлық акустикалық қасиеттер айқын көрінеді. Сонымен қатар, инновациялық материал тұзды жел мен температураның ауытқуынан қорғау үшін қолданылды. Қазіргі уақытта мұндай ерекше ғимарат ТМД елдерінің ешқайсысында жоқ және бұл ғимарат қазіргі Қазақстанның маңызды мәдени нысандарының бірі болып табылады [10, 91 б.].

Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстан мәдени ұйымдар қызметінің барлық салаларында, әсіресе ұлттық ою-өрнектерді безендіру, киіз үйдің элементтері: шаңырақ, кереге, уық және басқа да бөлшектер ретінде этникалық сәйкестендіруді қолдана бастады. Бұл құбылыс әсіресе қоғамдық ғимараттар мен мәдени нысандардың интерьер дизайнында айқын көрінеді.

Осы кезеңде агрессивті қалалық орта жағдайында әлеуметтік кеңістікті қалыптастыру проблемасы Қазақстан Республикасының қалалары үшін аса өзекті болып табылатынын атап өткен жөн. Қалалық ортада адамгершілік адамға қатысты қоғамдық кеңістікті құрудың барлық әдістерін қолдану қажет. Сонымен қатар, ірі қаланың қазіргі заманғы тұрғынына тән қызмет пен қарым-қатынастың жаңа форматына бағдарланған қоғамдық кеңістікті жаңарту қажет. Бұл қоғамдық кеңістіктерді жобалау жөніндегі қызметті айтарлықтай өзгертеді және азаматтардың өмір сүру сапасы проблемасын өзекті етеді. Заманауи интерьер дизайнында классицизм тәуелсіздік алғаннан кейін құрылған. Нұр-Сұлтан қаласының барлық мәдени ғимараттарында басым. Бұл дизайнерлердің шығармашылық жұмысында осы кезеңде дизайнда кеңінен қолданылатын сүйікті стильдердің бірі. Мұнда қатаң тепе-теңдік, қажетсіз әшекейлердің болмауы, тектілік пен нәзіктік классицизмнің жетістігі ретінде, интерьер мәдениетінің заманауи түрінде кеңінен қолданылады.

«Нұр-Сұлтан» мәдениет нысандарын талдамалы зерттеулер дизайнда классикалық стильмен қатар ХХ ғасырдың ортасынан бастап дизайн дәуірінің стилі: функционализм, поп-арт, хай-тек элементтері: Бейбітшілік және келісім сарайы, конструктивизм және т.б. кеңінен пайдаланылғанын көрсетті. [10, 93 б.].

Қалалық ортаны қалыптастыру-бұл көп сатылы құбылыс, онда сәулет өнері жалпы процесстегі өзара әрекеттесетін факторлардың бір бөлігі ғана. Сондықтан сәулет теориясында материалдық-кеңістіктік объектіні білдіретін белгіленген термин жоқ. Ол «қалалық ортаның фрагменті», «қалалық кеңістік», «сыртқы қалалық кеңістік», «қалалық ландшафт», «көше интерьері» және тіпті «қала құрылысы ансамблі» деп аталады. Қазіргі заманғы қоғамдық кеңістік құрылымының кешенді орналасуы сәулетшілер мен дизайнерлер үшін негізгі зерттеу және дизайн нысаны болып табылады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, Қазақстанның заманауи монументалды-сәндік өнері әртүрлі түрлердің, жанрлар мен стильдердің бірігуімен сипатталады. Заманауи монументалистер ұлттық дүниетаным негізінде кәсіби шығармашылық палитрасын кеңейтеді. Ұлттық өнердің өнертанулық интерпретациясы Қазақстанның мәдениеті мен өнерін түрлендіретін және қоректендіретін константаларды түсінуге ықпал етуге бағытталған: бұл өмір энергиясын бейнелейтін түркі құдайының бейнелері, табиғи апаттар мен алғашқы элементтер (су, от, балшық, өмір ағашы), қазақ рулық белгілері (тамгалар).

А. М. Адил¹, Н. Л. Сейтахметова²

¹Казхская национальная Академия искусств им. Т. Жургенова, Алматы, Казахстан;

²Национальная академия наук Республики Казахстан, Алматы, Казахстан

ВЛИЯНИЕ ДИЗАЙНА И МОНУМЕНТАЛЬНОЙ ЖИВОПИСИ НА СОВРЕМЕННУЮ КАЗАХСТАНСКУЮ АРХИТЕКТУРУ

Аннотация. Глубокие изменения, произошедшие во всех сферах жизни независимой Республики Казахстан, выдвигают ряд новых задач, связанных с осмыслением роли изобразительного искусства в общей панораме художественной культуры. Оно приобретает в этих условиях принципиально новый статус, формируется целостная система «Государство-искусство-общество». Как следствие – появляются новые художественные произведения, отражающие и выражающие происходящие в современном обществе процессы. Показателен факт, что творческий ответ на вызовы истории создается не только в центрах, крупных городах, северной и южной столицах, но и в регионах, определяется свойственная особенность каждого периода. Вначале определяется место монументальной живописи на древних памятниках и основных символах этнокультурности стран Центральной Азии. Затем национальная символика нашей страны в ХХ веке раскрывается путем анализа произведений художников-монументалистов Казахстана. В связи с этим национальная школа проявляет интерес к этнокультурным ценностям. В его развитии изучается роль древнетюркской культуры. В этой статье от рассмотрения многочисленной литературы в целом определяется влияние цивилизации Евразии на монументальное декоративное искусство. В это время ремесло стремительно растет, и монументальное искусство тоже достигает своей очереди. Развитие монументального искусства изучается, как правило, начиная с советского периода. Определяется первое историко-культурное начало развития монументального искусства. Как в древний период, так и в постсоветский период, во все времена, и в новое время монументально-декоративное искусство связано с архитектурным сооружением. Оно является одним из его важных частей. Каждому периоду истории присущи многие этические и смысловые особенности, чтобы иметь представление о нашей истинной культуре, необходимо изучать и использовать достоверную информацию. Традиционная материальная и духовная культура наших предков интересна в различных аспектах и должна быть адекватно, четко представлена массам. Необходимо не только изучать, но и пропагандировать казахскую традиционную культуру. В данной статье мы хотим проанализировать, как стремление сохранить свою национальную идентичность повлияло на монументальное искусство Казахстана на рубеже ХХ-ХХІ веков. Современное монументально-декоративное искусство Казахстана характеризуется интеграцией различных видов, жанров и стилей. Современные художники-монументалисты расширяют палитру профессионального творчества на основе национального мировоззрения. Искусствоведческая интерпретация национального искусства призвана способствовать пониманию тех констант, которые питали и продолжают питать культуру и искусство Казахстана: это образы тюркской богини Умай, природные стихии и первоэлементы (вода, огонь, глина, древо жизни), казахские родовые

знаки (тамги), символизирующие энергию жизни. Символика традиционной национальной этнокультуры в монументальном искусстве XX века очевидно проявляется в работах большинства монументалистов Казахстана. В своих произведениях они часто передают образы древнетюркского мира через язык символики и метафоры. Мы в этой статье раскрываем взаимодействие искусств дизайна и монументальной живописи в современной казахстанской архитектуре.

Ключевые слова: изобразительное искусство, художественная культура, монументальная живопись, символы этнокультурности, национальная символика, монументальное искусство, этнокультурные ценности, декоративное искусство, архитектура, национальная идентичность.

A. M. Adil¹, N. L. Seitakhmetova²

¹Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan;

²National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

INFLUENCE OF DESIGN AND MONUMENTAL PAINTING ON MODERN KAZAKH ARCHITECTURE

Abstract. Design is the tool, understands the person's image of the world, changed through real objects, space and language design. In this article it was established that the interior of the cultural objects of the capital of Kazakhstan is the basis not only in the real content of the decor, but also in the philosophical semantic environment and adaptation of an ethnic group, modern interior with the national component. The study of interior design as the semantic structure allows you to see the interior or other approaches to the design of the cultural objects of Nur-Sultan, as well as many representations that are manifested in the representation of the modern person, who strives for an objective world, design and management of the designer. Modern man and his objective world, especially the culture and cultural forms of Kazakhstan, were formed on the basis of the material and environmental culture of the Kazakh society and this cultural heritage is formed over the centuries.

Key words: fine art, art culture, monumental painting, symbols of ethno culture, national symbols, monumental art, ethno cultural values, decorative art, architecture, national identity.

Information about authors:

Adil A.M., Undergraduate student, 2-year of study, Kazakh National Academy of arts named after T. Zhurgenov, Almaty, Kazakhstan; alua.muslim@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2683-2054>

Seitakhmetova N.L., Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Politology and Religion of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Science in Philosophy, Almaty, Kazakhstan; nseytakhmetova@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7583-5406>

REFERENCES

- [1] Ermolenko L.N. Pictorial monuments and epic tradition: based on the materials of the culture of ancient and medieval nomads of Eurasia VAK RF 07.00.06 <http://www.dissercat.com/content/izobrazitelnye-pamyatniki-i-epicheskaya-traditsiya-po-materialam-kultury-drevnikh-i-sredneve>.
- [2] Yergalieva R. Concepts of traditional consciousness and modern Kazakh painting. Textbook Modern art of Kazakhstan: problems and searches. Almaty: Soros Foundation Kazakhstan, 2017.
- [3] Baturina O.V. Painting of social realism, its features, role and place in the art school of Kazakhstan in the 40-50s of the XX century // Collection of materials of the International scientific conference "Traditional worldview systems and modern art". Almaty. Kaznai named after T. Zhurgenov. 2009.
- [4] Shklyayeva S.A. About the work of Malik Mukanov. www.gobelens-kz.com
- [5] Shklyayeva S.A. About the work of Jaman Aydar. www.gobelens-kz.com
- [6] Malinina T.G. Processes of artistic integration in modern architecture: the beginning of the discussion // Vestnik slavianskikh kul'tur. 2016. Vol. 42. /cyberleninka.ru > article > protsessy-hudozhestvennoy-i
- [7] Chursin D.V. Monumental painting in the interiors of modern public buildings. Topic of the dissertation and abstract VAK RF 18.00.01.
- [8] Sultanova D.N. the Emergence and relationship of monumental painting in the traditional architecture of Central Asia // Young scientist. 2018. N 12 (59). P. 710-719.
- [9] Horovetskaya E.M., Wefts A.A. Use of design elements in the formation of public space in the urban environment // Bulletin of Architecture and Civil Engineering. N 1. 2020. P. 132-139.
- [10] Duisembayeva N.B. Education in Kazakhstan in the late 19th and early 20th centuries and Kazakh intellectuals // News of the Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. 2019. Vol. 4. P. 91-96. <https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.142>

**Publication Ethics and Publication Malpractice
in the journals of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan**

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the described work has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the Cross Check originality detection service <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www.nauka-nanrk.kz

ISSN 2518-1467 (Online), ISSN 1991-3494 (Print)

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

Редакторы *М. С. Ахметова, Д. С. Аленов, А. Ахметова*
Верстка на компьютере *Д. А. Абдрахимовой*

Подписано в печать 14.10.2020.
Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.
21 п.л. Тираж 500. Заказ 5.